

Utrikesdepartementet

Mänskliga rättigheter i Litauen 2002

Sammanfattning av MR-läget

Litauen har anslutit sig till de mest centrala MR-konventionerna. MR-läget kan betecknas som gott. Men brister föreligger alltjämt, särskilt vad avser de sociala och ekonomiska rättigheterna, där skillnaderna mellan stad och landsbygd fortsätter att öka. Därutöver krävs förbättringar bl.a. vad gäller polisväsendets agerande, förhållandena i fängelserna, skydd för övergrepp mot kvinnor och barn samt åtgärder mot kvinnohandel.

Lagstiftningsmässigt har stora framsteg åstadkommits, bl.a. som följd av anpassning inför stundande EU-medlemskap. Men fortfarande finns brister vad gäller tillämpningen.

Ratifikationsläget

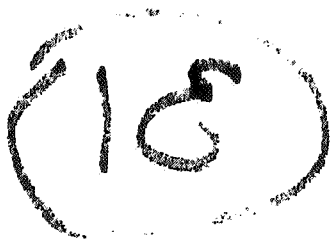
Litauen har ratificerat de mest centrala MR-konventionerna. Utöver tidigare ratifikationer har Litauen under 2002 också ratificerat det andra tilläggsprotokollet till konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna som rör dödsstraffet. Vidare har man skrivit under det fakultativa protokollet till barnkonventionen som avser barn i väpnade konflikter medan man ännu inte gjort detsamma vad gäller protokollet som avser, handel med barn, barnprostitution och barnpornografi.

MEDBORGERLIGA OCH POLITISKA RÄTTIGHETER

Respekt för rätten till liv, kroppslig integritet och förbud mot tortyr

Det finns inga uppgifter som tyder på att statsmakterna sanktionerar eller skulle ligga bakom politiska mord, försvinnanden eller avrättningar.

Tortyr är förbjuden enligt författningen. Rapporter om polisbrutalitet och övergrepp förekommer dock. Antalet fall uppges vara avtagande samtidigt som offren i allt högre utsträckning anmäler sådana övergrepp. Anmälningar leder dock sällan till åtal eller rättslig undersökning.

Förhållandena på fängelserna förbättras, men får trots detta alltjämt betraktas som ofta bristfälliga. Inte sällan förekommer betydande drogmissbruk. Bristen på finansiella resurser och anslag leder till att platsbrist och undermåligt underhåll är vanligt förekommande. Vidare har kritik riktats mot avsaknad av meningsfylld sysselsättning och förberedelse för frisläppande. Det litauiska parlamentet (Seimas) antog år 2000 en särskild amnestilag, bl.a. i syfte att minska antalet intagna.

Förbättringar inom kriminalvården är en viktig del inom det svensk-litauiska biståndssamarbetet, bl.a. genom konkret samarbete fängelser emellan syftande till att medverka till en humanare kriminalvård. Även svenska NGOs (som KRIS) är aktiva inom detta område.

Dödsstraff

Dödsstraffet avskaffades 1999.

Rättsäkerhet och respekt för personlig frihet

Det litauiska rätts- och domstolsväsendet betecknas som oberoende. För några år sedan höjdes domarlönerna kraftigt i ett försök att stävja de korruptionstendenser som lär förekomma på lägre instanser. Nyligen har Litauen antagit en ny civilrättslagstiftning såväl som en rättegångslag.

Enligt författningen har anklagade rätt till juridiskt stöd, men brist på utbildade jurister utgör en försvårande faktor. En annan sådan faktor är de knappa anslagen till det nyligen inrättade rättstödssystemet vilket medfört att ersättningen till de juridiska ombuden varit låg.

En parlamentarisk ombudsmannainstitution inrättades 1995. Denne har bl.a. riktat kritik mot den alltför vanliga förekomsten av långa häktningstider. Sedan 2000 finns också såväl en jämställdhets- som barnombudsman. Dessa har nu kommit igång med sina arbeten även om antalet anmälningar och förfrågningar hittills bedöms som få.

Godtyckliga frihetsberövanden uppges inte förekomma. Däremot är, som antytts ovan, häktningstiderna ofta alltför långa, vilket också lett till internationell kritik och anmälningar till Europadomstolen i Strasbourg. Huvudsakligen är detta en effekt av alltför hög ärendebelastning och bristande administrativ kapacitet. I syfte att råda bot på detta strävar man efter att förstärka rättssystemet med fler och bättre utbildade domare.

Individens integritet respekteras. Skriftligt godkännande av domare eller åklagare krävs i normala fall för att genomföra husundersökning.

Inga restriktioner föreligger rörande inrikes- och utrikesresor.

Korruption och mutor förekommer. I organisationen Transparency Internationals årliga lista över korruptionen i olika länder befinner sig Litauen i mellanskiktet. De senaste åren har landets position på listan förbättrats något. Parlamentet antog i augusti 2001 en särskild antikorrupsionsstrategi som innehåller viktiga element men som hittills inte ha hunnit ge effekt. Detsamma gäller för den nya lagen som skall förebygga korruption. Korruptionen är vara mest utbredd inom poliskåren men finns också inom rätts- och tullväsendet. I medlemskapsförhandlingarna med EU utgör korrupsionsbekämpningen en viktig fråga.

Yttrande- och mediafrihet

Yttrande- och mediafrihet garanteras i författningen och efterlevs. Censur och monopolställning inom mediasfären förekommer inte. I den särskilda medialagen, antagen 1996, fastställs medias och journalisters oberoende gentemot staten. Vidare inrättades då en särskild pressetikkommission och en pressombudsman.

Antalet tidningar och tidskrifter på litauiska ökar samtidigt som det finns olika, både privata och statliga, radio- och TV-bolag.

Förenings-, församlings- och religionsfrihet garanteras också i författningen och efterlevs tämligen väl.

Majoriteten av litauerne är katoliker. Nio samfund betecknas "traditionella" (bl.a. katolska, rysk-ortodoxa, protestantiska och judiska) och de åtnjuter en särställning vilket bl.a. medför statliga bidrag.

De politiska institutionerna

Litauen är ett pluralistiskt demokratiskt samhälle med flerpartisystem. Sedan landets frigörelse 1990 har man haft 12 regeringar av olika politiska schatteringar.

Den lagstiftande makten ligger hos parlamentet (Seimas) som består av 141 ledamöter. Av dessa väljs 71 i enmansvalkretsar medan 70 platser fördelas proportionellt. För representation i parlamentet krävs att ett parti får minst fem procent av rösterna nationellt eller, vid en koalition med annat parti, sju procent. Parlamentsval äger rum vart femte år.

Presidenten är republikens statsöverhuvud med rätt att initiera och vetera lagar. Presidentval äger också rum vart femte år och nästa val kommer att hållas 22 december 2002. Samtidigt kommer då även kommunalval att hållas.

Kvinnors deltagande och representation i det politiska livet är alltför svagt. Antalet kvinnor i det parlament som invaldes 2000 minskade från

25 till 15. I den nu sittande socialdemokratiska/ socialliberala regeringen innehas tre av fjorton ministerposter av kvinnor.

Statsstöd skall utgå till politiska partier som erhåller mer än tre procent i parlaments- eller kommunalval.

Rätten till arbete och relaterade frågor

Kvinnors möjligheter till arbete och lön på samma villkor som männen förblir mycket begränsade. Karriärmöjligheterna inom näringslivet bedöms som små även om undantag finns. Utöver den könsmässiga förekommer inte någon mer allmän och omfattande diskriminering i arbetslivet. Även om framsteg åstadkommits - inte minst till följd av ökade utländska investeringar - är arbetsförhållandena alltjämt bristfälliga. Trots det rör de klagomål, som riktas till det statliga arbetarskyddsinstitutet, främst illegalt arbete och lönefrågor. 40-timmars arbetsdag är lagstiftad, men det är inte ovanligt att den inte efterlevs, på samma sätt är det med minimilönen.

Enligt officiell statistik är arbetslösheten runt 12 procent, men torde i realiteten vara högre och med betydande variation från område till område. Särskilt oroande är den höga och växande arbetslösheten bland ungdomar. Av de ungdomar som inte har någon påbyggnadsutbildning går två av fem utan arbete.

I Litauen finns fyra större fackförbund till vilka separata fackföreningar ansluter sig. Av den litauiska arbetskraften är mellan 10-15 procent anslutna till fackföreningar. Med undantag för större företag kan hävdas att fackföreningarna saknar reell medbestämmanderätt. Arbetsgivarna bestämmer oftast själva lönesättningen utan inblandning från fackföreningen. Strejkrätt föreligger men utnyttjas sällan. Förhandlingar pågår för att ge offentliganställda samma förhandlings- och kollektivrätt som andra parter på arbetsmarknaden. Ett särskilt trepartsråd, med deltagande av representanter för arbetsgivare, fackföreningar och regeringen, dryftar och beslutar om gemensamma frågor, som nivå på minimilönen.

Rätten till bästa uppnåeliga hälsa

Den litauiska befolkningen har enligt lagstiftningen rätt till acceptabel och fri sjukvård vid offentliga hälsostationer. I praktiken efterlevs inte detta. Ofta krävs att patienterna själva betalar för sjuk- och hälsovård samt står för kostnader i anslutning till vården (mat, mediciner etc). Lönenivån för läkare är fortfarande mycket låg och bedöms vara den främsta anledningen till att antalet läkare har minskat sedan frigörelsen 1990.

Genomsnittslivslängden har ökat till 72,9 år. De vanligaste dödsorsakerna är hjärt- och kärlsjukdomar, elakartade tumörer och externa orsaker, där självmord utgör en faktor. Självmordsfrekvensen i Litauen är fortfarande en av de högsta i världen. Även här är barn/ungdomar en riskgrupp och självmordsfrekvensen bland pojkar är en halv promille. En positiv trend är den sjunkande spädbarnsdödligheten vilken har halverats under de senaste tio åren. Sedan länge har sexuellt överförda sjukdomar utgjort ett problem i Litauen. Antalet HIV/Aids-fall ökar dock från en låg nivå.

År 2000 utgjorde de medel som anslagits för hälsovård 4,4 procent av landets BNP. Sedan några år samarbetar Sverige tillsammans med Världsbanken i ett projekt för att omstrukturera den litauiska hälsosektorn.

Rätten till utbildning

Enligt författningen utgör utbildning en bas för landets utveckling och åtnjuter därför hög prioritet. Av landets BNP anslogs år 2000 6,6 procent till utbildningssektorn.

Litauen har nyligen förlängt grundskoleutbildningen från nio till tio år. Så gott som hela befolkningen kan läsa och skriva. Undervisningssystemet har i många stycken genomgått en reformering. Standarden på skolundervisningen är dock varierande och särskilt på landsbygden finns stora brister när det gäller läromedel och lärarkvalifikationer. Antalet skolor ökar och då särskilt privat-/friskolor.

Rätten till en tillfredsställande levnadsstandard

Trots en god ekonomisk tillväxt under de senaste åren är Litauens BNP per capita fortfarande betydligt lägre än hälften av genomsnittet för EU. Tillväxten har inte kommit alla tillgodo utan lett till en ökande klyfta mellan rika och fattiga.

Minimilönen är, sedan 1999, 430 litas, vilket inte är tillräckligt för en flerbarnsfamilj. Fortfarande lever drygt en halv miljon, d.v.s. var sjätte, litauer på en månatlig inkomst som understiger 260 litas d.v.s. under det s.k. fattigdomsstreet. Fler än var tredje familj med tre eller fler barn når inte upp till den nivån.

De redan tidigare betydande skillnaderna mellan stad och landsbygd ökar. År 2000 beräknades mer än var fjärde litauer som bor på landsbygden leva i absolut fattigdom.

Presidenten tillsatte förra året en särskild kommission för att analysera landets fattigdomsprogram. Kommissionen slog fast att politiken hittills,

genom att rikta in sig på olika former av sociala bidrag, huvudsakligen behandlat symptomerna på snarare än orsaker till fattigdomen.

Kvinnans ställning

Litauen har antagit en särskild jämställdhetslag och inrättat en ombudsman för jämställdhet ("JämO"). Könsdiskriminering skall leda till rättsliga påföljder, men detta är sällan fallet.

Trots framsteg lagstiftningsmässigt och införande av olika jämställdhetsfrämjande åtgärder är det politiska och ekonomiska inflytande för litauiska kvinnor begränsat. Antalet kvinnor på ledande politiska befattningar minskar snarare än ökar. Den dryga halvan av landets arbetskraft som är kvinnor tjänar 82,2 procent av vad männen tjänar.

Våld mot kvinnor, särskilt inom hemmet, är vanligt inte minst i samband med mäns alkoholmissbruk. Var femte kvinna uppges ha varit utsatt för våldtäkt eller våldtäktsförsök medan var tredje har blivit misshandlad. Grov misshandel och våldtäkt skall leda till åtal - straffpåföljden för våldtäkt är fängelse i 3-5 år - men vanligtvis anmäls inte dessa fall. Sverige är ett av de länder som finansierat driften av särskilda "kvinnocentra" där misshandlade och hotade kvinnor kan få fristad.

Kvinnohandel ("Trafficking") är ett tilltagande problem och något som alltmer kommit i fokus. Bl.a. genom svenskt bistånd genomförs nu en stor kampanj för att informera kvinnor/flickor. Även om statistiken inom detta område är mycket osäker uppskattar litauiska myndigheter att 1.500 litauiska kvinnor årligen skickas till Västeuropa för prostitution. Svårigheter bl.a. att få vittnesmål och medverkan av enskilda poliser försvårar utredningar och åtgärder mot kvinnohandel. Betydande arbete läggs ner i såväl de baltiska som nordiska länderna att föreslå åtgärder för att minska antalet kvinnor som utsätts för människohandel.

Barnets rättigheter

Lagstiftningsmässigt har Litauen kommit långt i sin strävan att efterleva barnkonventionen. Bl.a. har en särskild lag för barnets rättigheter införts, en kommission mot sexuellt utnyttjande av barn har inrättats och en barnombudsman tillsatts.

Den snabba ekonomiska omvandlingsprocessen sedan frigörelsen har i vissa avseenden påverkat barnens situation negativt. De föräldralösa blir allt fler och gatubarn en allt vanligare företeelse. Antalet övergivna barn uppges ha tredubblats under 1990-talet, tretusen barn uppges nu överges

ärligen. Ungdomsbrottsligheten tilltar till följd av ökad arbetslöshet bland dem som nyligen lämnat skolan.

Fysiskt våld mot minderåriga är straffbart och kan ge fängelse mellan 6 månader och 2 år. Kvarlevnad av gamla attityder och ovilja att blanda sig i "familjeangelägenheter" försvårar efterlevnaden. Förvärv eller innehav av barnpornografi är straffbart.

Olika befolkningsgruppers situation

Litauen består av drygt 80 procent etniska litauer och knappt 20 procent minoritetsgrupper. Den ryska befolkningsgruppen (8 procent) har integrerats tämligen väl.

I den litauiska författningen förbjuds diskriminering p.g.a. ras, kön, religion eller etnisk tillhörighet. Detta har följts upp i annan lagstiftning. Påföljden för rasistisk uppvigling eller våld är fängelse mellan två till nio år. Skolor och media finns för många av de etniska minoriteterna. Vissa befolkningsgrupper lever under ytterst knappa förhållanden. Särskilt har uppmärksamheten riktats mot romer, som dock utgör en liten grupp. Detta har resulterat i att staten och Vilnius kommun vidtagit åtgärder bl.a. för att erbjuda adekvat undervisning för de romska barn som bor i ett läger utanför Vilnius. Detta initiativ har välkomnats av bl.a. Open Society Fund.

Också i Litauen skedde förintelse av judar under andra världskriget. Ett antal initiativ har tagits med anledning av detta, såsom tillsättandet av en internationell kommission för att utreda MR-brott begångna av de nazistiska och sovjetiska ockupationsmakterna. Den 23 september anordnas årligen möten och arrangemang syftande till att påminna om förintelsen i Litauen. Ett särskilt judiskt museum, det s.k. toleranscentret, har inrättats i Vilnius.

Homosexuellas situation

Situationen för de homosexuella i Litauen uppmärksammas alltmer. Ett större seminarium arrangerades förra hösten av EU och den aktiva nationella organisationen för homosexuella. Detta lyckades ställa i blickfånget svårigheterna för homosexuella, inte minst vad gäller attityder. Någon påtaglig attitydförändring har inte ägt rum.

I den nya strafflagen likställs homo- och heterosexuella.

Flyktingars rättigheter

Den lag angående flyktingstatus som antogs år 2000 är i huvuddrag i linje med internationella konventioner om flyktingars rättigheter. Lagen medför bl.a. att migrationsenheten utgör första överklagningsinstans

medan den tidigare utlänningsnämndens funktion övertagits av nyinrättade förvaltningsdomstolar.

Förbättringar uppges ha skett vad gäller mottagningsrutiner och förhållanden på flyktingregistreringscentret i Pabrade och flyktingförläggningen i Rukla. Det finns en trend av ökad olaglig invandring från forna sovjetrepubliker och Afghanistan.

Kritik riktas mot bristen på åtgärder för särskilt utsatta flyktingsgrupper (minderåriga, äldre, handikappade m.fl.) och beträffande den sociala integreringen.

Funktionshindrades situation

I författningen garanteras medborgares rätt till ålders- och handikappension, liksom socialt stöd i händelse av arbetslöshet, sjukdom eller frånfälle av försörjare eller make. I en särskild lag om integration av handikappade stipuleras att handikappade skall ha samma rättigheter som andra medborgare och deras rätt till rehabilitering. Ett särskilt råd för handikappfrågor finns också.

Men samtidigt kan konstateras att situationen för funktionshindrade inte i grunden har förändrats, huvudsakligen till följd av bristande finansiella resurser. Delvis lever fortfarande gamla attityder kvar.

Initiativ för avinstitutionalisering av handikappade finns, bl.a. kan nämnas ett omfattande Sida-finansierat projekt som bedrivs i samarbete med Världsbanken och det litauiska socialministeriet. En komponent av det stödet är dagcenter för barn och vuxna med särskilda behov.

Oberoende MR-organisationer

Nationella såväl som internationella MR-organisationer bedriver verksamhet i Litauen. Statliga tjänstemän uppges vara tillmötesgående och hjälpsamma med att lämna ut uppgifter. Vidare inbjuds inte sällan företrädare för de två mer tongivande MR-organisationerna i Litauen att medverka/ingå i statliga kommittéer och arbetsgrupper som konsulteras i lagstiftningsarbetet.

Utöver "rena" MR-organisationer finns, som antytts ovan, en rad NGOs som arbetar med olika gruppers rättigheter, som kvinnor, barn och funktionshindrade.

Fältverksamhet eller rådgivning på MR-området

Litauen besöks flitigt av en rad olika internationella organisationer och ges tillträde till de institutioner de önskar besöka. Myndigheterna samarbetar fullt ut. I landet finns representanter för UNDP, UNHCR, IOM, UNICEFs och UNESCOs nationella kommittéer, liksom Helsingforskommittén, Europarådet och EU-delegationen. Därutöver är de bilaterala kontakterna och besöken många.

